

“ҒАРОЙИБ УС-СИҒАР”ДАГИ “КЎЗ” СЎЗИ БИЛАН БОҒЛИҚ ТАСВИРЛАР ҲАҚИДА

Дусткараева Сурайё

Мустақил тадқиқотчи

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Алишер Навоийнинг “ғаройиб ус-сигар”даги “кўз” сўзи билан боғлиқ тасвирлар ҳақида тўхталиб ўтамиз. Шунингдек бадиий образлар, жумладан, “кўз” сўзининг иштироки билан боғлиқ алоҳида тадқиқотлар амалга оширилган эмас. Ваҳоланки, дастлабки кузатишларга қараганда, бу масала билан жиддий шуғулланиш анча салмоқли хулосаларга олиб келиши мумкин. Жумладан, қуйидаги байтда “кўз тутмоқ” ибораси қўлланганлиги таҳлил қилиниб илмий жиҳатлари ўрганилган.

Калит сўзи. Алишер Навоийнинг ғазаллари, “Ғаройибус-сигар”, ғазаллар, мумтоз адабиёт, “боғу гулзорим”.

ABSTRACT

In this article, we will focus on the images related to the word "eye" in Alisher Navoi's "Garoyibus-sigar". Also, no separate studies have been carried out regarding the participation of the word "eye" in artistic images. However, from preliminary observations, a serious engagement with this issue can lead to more serious conclusions. In particular, the use of the phrase "keep an eye" in the following stanza is analyzed and its scientific aspects are studied.

Keywords. Alisher Navoi's ghazals, "Garoyibus-sigar", ghazals, classical literature, "bogu gulzorim".

Алишер Навоийнинг ғазалларига оид салмоқли тадқиқотлар амалга оширилган. Хусусан, Мақсуд Шайхзода [23], Н.Маллаев [9], А.Қаюмов[24], А.Рустамов [11], А.Ҳайитметов [26]. С.Ғаниева [23]. Ё.Исҳоқов [7] сингари устозлар бу борада анча салмоқли меҳат қилишган.

Бу яхши анъаналар кейинги вақтларда янада кенг қулоқ ёйганини эътироф этиш жоиз. И.Ҳаққул [6], А.Абдуқодиров [1], Д.Салоҳий [12], Б.Тўхлиев [8, 14-22], Н.Жумахўжа [5], Ш.С.Сирожиддинов [13], О.Давлатов [3-4]. Э.Очилов [10] ва бошқаларнинг кузатиш ва тадқиқотлари ҳам бу йўналишдаги эътиборли тадқиқотлар туркумини ташкил этади. Ушбу силсилада ТДШУда амалга оширилган “Ғаройибус-сигар” девонидаги ғазалларнинг шарҳи алоҳида ўрин тутди [8, 14-22].

Шунга қарамай, адиб ғазалларидаги алоҳида бадиий образлар, жумладан, “кўз” сўзининг иштироки билан боғлиқ алоҳида тадқиқотлар амалга оширилган эмас. Ваҳоланки, дастлабки кузатишларга қараганда, бу масала билан жиддий шуғулланиш анча салмоқли хулосаларга олиб келиши мумкин. Жумладан, куйидаги байтда “кўз тутмоқ” ибораси қўлланган:

Тўтиёйе кўз тутарманким, кетурсанг, эй насим,
Кўрсанг ул бадмеҳр чобук туркнинг жавлонини [2.458].

Эй насим, агар у меҳрсиз тезкор чавандоз туркнинг от (миниб) елишини кўриб, менга (от оёқларидан чиққан тупроқ гардини) келтирсанг, уни тўтиё қилиб кўзимга суртаман.

Кўзнинг мумтоз адабиётга бир қатор нарса ва предметларга ўхшатилиши кузатилади. Уларнинг энг фаоли нарғисдир:

Рашкдин жонимға ҳар нарғис кўзи бир шуъладур,
Боғ аро ногаҳ хиром ул сарви раъно айласа. [2.43].

Кўзнинг бодомга ўхшатилиши Навоий лирикаси учун одатий ҳол, деб айтиш мумкин:

Не учун базми висол ичинда ичмай бодаким,
Кўзию оғзи бугун бодому шаккардур манга. [2.43].

Кўзга нисбатан қўлланган эпитетлардан энг фаоли “хунхор” – “қон ичувчи”дир:

Кўзларинг қоним ғизо қилсун агар ёлғон десам,
Бир қошук қоним биҳил ул икки хунхор оллида. [2.46].

Кўз гўзаллигининг асосий ўхшатишларидан бири “оҳу” сўзидир. “Оҳукўз” гўзалликнинг ўзига хос ўлчов бирлигидир:

Гар кўнгул оҳу кўзунг оллида лойиқ бўлмаса,
Итларингга бўлсун, эй шўхи ситамгорим, фидо [2.49].

Ошиқ кўзининг ёши одатдаги шаффоф рангида эмас, у қизил ёки қизғишдир. Зеро, бу ошиқ қалбидаги ярадан чиқаётган (қон) рангидир:

Кемадин ҳар дам чиқиб рангин су кўзум қонидек,

Анда ёр андоқки мардум дийдаи пурхун аро [2.41]. Халқ ўртасида кенг тарқалган қасамлардан бири ҳам кўз билан боғлиқ ҳолда юзага келган. Алишер Навоий мана шу ҳолатдан ҳам жуда усталик билан фойдаланади:

Ўзгалар ҳуснин тамошо айласам чиқсун кўзум,
Ўзга бир кўз ҳамки ҳуснунгни тамошо айласа. [2.43].

Кўзнинг жаллодга ўхшатилиши билан боғлиқ ҳолда Алишер Навоий халқ ўртасидаги бир одатга – табу ҳодисасига ҳам ишора қилади. Бу узоқ муддат касал бўлиб ётган одам олдида ўлим борасида сўз очмаслик билан алоқадор.

Девонда шу ҳодиса асосида юзага келган ташбеҳ ва истиоралар тизими анча баракали:

Ул кўз оллида ҳалоким десалар, йўқ бок ҳеч,
Гарчи ўлмақдин демак йўқ шарт бемор оллида [2.45].

Ўша (машҳур) кўз олдида менинг ҳадик бўлишим ҳақида гапирсалар,
унга ажалим керак, Ваҳоланки, касал бўлиб ётган олдида ўлимдан гапириш
таъқиқланган тарзда шарт бордир.

Ошиқнинг ҳижрондаги ҳолати тасиврида ҳам яна кўз, аниқроғи кўз ёшига
муружаат этилади. Фақат бу мисолда одатдаги шаффоф рангли кўз ёши ўрнида
қора ранглиси қаламга олинади:

Ашқдек оқти қора су кўзларимдин ҳажрида,
Тонг йўқ идборим чу бўлмишдур манга ахтар қаро [2.48].

Яъни, ёр ҳижронида кўзимдан қора сув худди кўз ёшим сингари оқди, ахир,
толеи паст одамнинг юлдузи ҳам қора бўлади-да!

Қора ранг инсоннинг кўр бўлиб қолишини ҳам, ёр қошу кўзу холининг
гўзаллигини ҳам акс эттириши мумкин:

Кош ўюб ёқсанг қора бўлган кўзумнинг мардумин,
Холи майгунунгни қилганча қўюб анбар қаро [2.48].

Соғлом эмас, касал кўзлар ҳам ошиқ учун фахр ва ифтихор вазифасини адо
этаверади:

Ҳам рамад теккан кўзунгга чашми бедорим фидо,
Ҳам учук чиққан лабингга жони афгорим фидо [2.49].

Кўз билан боғлиқ ҳолдаги ошиқликнинг даражалари турфа хилдир.
Шулардан бири ошиқ кўзининг узлуксиз тарзда ёрни излаши ва уни
тополмагани туфайли йиғлаб – бўзлаб туриши билан боғлиқ. Бунинг учун
“гирён” деган сўз танланган. Унинг луғавий маъноси “йиғламоқ”, “кўз ёши
тўкиш” демақдир.

Ашқким, андин томар, гирён кўз анинг садқаси,
Қонғаким мундин чиқар бу чашми хунборим фидо [2.49].

Ёрнинг муносабати ва муомаласи қандай бўлишидан қатъи назар, ошиқ ёр
учун ўзида бор нарсанинг барчасини фидо қилишга тайёр. Мана бу “бор
нарса”лар қаторида унинг ҳаёти – “умри” ҳам мавжуд:

Ул кўзу бу лабга умрум боғу гулзориндаги
Наргису гул барги, йўқким, боғу гулзорим фидо [2.49].

Ушбу мисолдаги “боғу гулзорим” олдинги мисрадаги “умрум боғу гулзори”га дахлдор. Демак, ошиқнинг садоқати шу даражадаки, у бир кўзу лабга ўзининг бутун бошли ҳаётини бахшида эта олади.

Мумтоз адабиётда “лаффу нашр” деган шеърый санъат бор. Унинг моҳиятини дастлаб икки ёки ундан ортиқ нарса ва ҳодисалар номини келтириб, сўнг уларга дахлдор бўлган тушунчаларни кетма-кет келтириш ташкил этади. Бу ҳақда Атоуллоҳ Ҳусайний шундай ёзади:

Лаффу нашр андин ибораттурким, бир нечани зикр қилурлар, андин сўнг ул бир нечага алоқадор бир неча нимани бу нималарнинг ҳар бири ул бир нечанинг қайси бирига тааллуқлуғ эканин аниқ қилмай зикр қилурлар. Мунда эшиткучининг ўзи ул бир нечанинг ҳар бирига ул алоқадор нимани боғлар деб ишонилур. Ул бир нечанинг зикри тафсил йули бирла бўла олур ва мун икки тур қилиптурлар. Ижмол йўли бирла ҳам бўла олур. (Атоуллоҳ Ҳусайний, 144)

Кўзу оғзингдин кетарга бору йўқ ошубу ранж

Сабру ишқим садқа, яъниким, йўқу борим фидо [2.49].

Бу ерда асос бўлаётган сўзлар “кўзу оғиз”дир. Иларнинг бир жойда келтирилиши “йиғиш” маъносини англатади. Буларга дахлдор сўзлар эса “бору йўқ”, “ошубу ранж” ҳамда “сабру ишқ” билан “йўқу бор”дир. Булар маъшуқанинг гўзаллигини ўзига хос тарзда тавсиф этмоқда. Аввал кўз билан оғизнинг ўзига хос гўзаллиги, яъни кўзнинг кишига манзур тарздаги борлиги мавжудлиги, оғизнинг эса ниҳоятда кичиклиги (шоир уни ҳатто йўқ демоқда), шунга кўра уларнинг бири – “ошуб” кўркув ва ҳаяжон келтирса, бошқаси йўқ ҳолатида, яъники гапирмасдан ошиқни ранжитмоқда. Шунингдек, ошиқ маъшуқага айни мана шу узрлар учун сабр билан ишқини садақа қилмоқда, яъни ўзидаги “йўқ” (сабр) ҳамда “бор” (ишқ) нарсаларини фидо этмоқда.

“Кўз тутмоқ” ўз маъносида ҳам, кўчма маънода (ибора тарзида) ҳам қўлланади. Алишер Навоий уни этнографик детал сифатида ҳам ишга солади:

Қошин кўргач ҳасаддин истарам эл кўзи боғланғай,

Нечукким кўз тутарлар эл янги ой ошкор ўлғач. [2.97].

Кўзни ҳар нарсага ўхшатиш мумкин. Аммо уни қадаҳга қай даражада мушобихлиги бор? Бу муаммони Алишер Навоий мана бундай ҳал этади:

Жом эрур мен телбага қонлиғ кўзумнинг косаси,

Лолалар саҳрода бас, гар истаса Мажнун қадах. [2.105].

Буларнинг барчаси “кўз”нинг Алишер Навоий қаламида турфа тасвирларга эғалигини кўрсатиб турибди. Бу Алишер Навоий бадий маҳоратининг кўплаб қирралари ҳалигача китобхонлар учун сиру синоатлар хазинасидай ёпиқ турганини яна бир марта тасдиқлайди. Бу хазиналар калити эса алоҳида-

алоҳида сўз ва тушунчалар, образлар талқинига боғлиқ. Уларнинг барча маъно қирраларини аниқ ёритиш эса келгусидаги кўплаб тадқиқотлар учун муносиб объект бўлиши турган гап.

REFERENCES

1. Алишер Навоий Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 3-жилд. Фаройиб ус-сиғар. Нашрга тайёрловчи Ҳ.Сулаймон. – Тошкент, Фан, 1988. . – Б.528.
2. Давлатов О. Маънолар хазинаси. Алишер Навоий ғазалларига шарҳлар. Биринчи китоб. – Тошкент, “Тамaddon”, 2020, 360 бет.
3. Давлатов О. Маънолар хазинаси. Алишер Навоий ғазалларига шарҳлар. Иккинчи китоб. – Тошкент, “Тамaddon”, 2021, – 360 бет.
4. Жумахўжа Н. “Қаро кўзум...” Ғазали тадқиқи монография. – Тошкент, 2021. 322 б.
5. Иброҳим Ҳаққул. Ғазал гулшани. – Тошкент, Фан, 1991, – 72 б.
6. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Т.: Фан, 1983 – 168 б.
7. Комилов Н. Тўхлиев Б. Салоҳий Д. ва б. Алишер Навоий. Фаройиб ус-сиғар ғазалларнинг шарҳ ва изоҳлари. Ўн жилдлик, 1-жилд. – Тошкент, “O‘ZKITOBSAVDO”. – 220 б.
8. Маллаев Н. Ўзбек адабиётида ғазал ва унинг ривожига Навоийнинг роли ҳақида. – Навоийга армуғон. Тошкент, ФАН, 1968, – 144 б.
9. Очилов Э. Бир ҳовуч дур.—Тошкент, Ўзбекистон, 2011.– 240 б.
10. Рустамов А. Навоийнинг бадий маҳорти. – Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979, – 216 б.
11. Салоҳий Д. “Эй, ҳамд ўлуб маҳол фасоҳат билан санга...”. – // Н.Комилов ва бошқалар. Алишер Навоий. “Фаройиб ус-сиғар”. Ғазалларнинг шарҳ ва изоҳлари. Ўн жилдлик. 1-жилд. – Тошкент, “O‘zkitobsavdo”, 2020, 34-бет
12. Sirojiddinov Sh.S., Yusupova D., Davlatov O. Navoiyshunoslik. – Toshkent, “TAMADDUN”, 2018. – B. 520.
13. Тўхлиев Б. Комилов Н., Юсупова Д. ва б. Алишер Навоий. Фаройиб ус-сиғар ғазалларнинг шарҳ ва изоҳлари. Ўн жилдлик, 2-жилд. – Тошкент, “O‘ZKITOBSAVDO”. – 252 б.
14. Тўхлиев Б. Комилов Н., Ҳаққулов И. ва б. Алишер Навоий. Фаройиб ус-сиғар ғазалларнинг шарҳ ва изоҳлари. Ўн жилдлик, 3-жилд. – Тошкент, “O‘ZKITOBSAVDO”. – 260 б.
15. Тўхлиев Б. Комилов Н., Юсупова Д. ва б. Алишер Навоий. Фаройиб ус-сиғар ғазалларнинг шарҳ ва изоҳлари. Ўн жилдлик, 4-жилд. – Тошкент, “O‘ZKITOBSAVDO”. – 258 б.

16. Тўхлиев Б., Ҳаққулов И., Зоҳидов Р. ва б. Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар ғазалларнинг шарҳ ва изоҳлари. Ўн жилдлик, 5-жилд. – Тошкент, “O‘ZKITOBSAVDO”. – 242 б.
17. Тўхлиев Б. Комилов Н., Ҳаққулов И. ва б. Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар ғазалларнинг шарҳ ва изоҳлари. Ўн жилдлик, 6-жилд. – Тошкент, “O‘ZKITOBSAVDO”. – 254 б.
18. Тўхлиев Б. Комилов Н., Юсупова Д. ва б. Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар ғазалларнинг шарҳ ва изоҳлари. Ўн жилдлик, 7-жилд. – Тошкент, “O‘ZKITOBSAVDO”. – 262 б.
19. Тўхлиев Б. Комилов Н., Юсупова Д. ва б. Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар ғазалларнинг шарҳ ва изоҳлари. Ўн жилдлик, 8-жилд. – Тошкент, “O‘ZKITOBSAVDO”. – 250 б.
20. Тўхлиев Б. Комилов Н., Ҳаққулов И. ва б. Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар ғазалларнинг шарҳ ва изоҳлари. Ўн жилдлик, 9-жилд. – Тошкент, “O‘ZKITOBSAVDO”. – 278 б.
21. Тўхлиев Б. Комилов Н., Ҳаққулов И. ва б. Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар ғазалларнинг шарҳ ва изоҳлари. Ўн жилдлик, 10-жилд. – Тошкент, “O‘ZKITOBSAVDO”. – 290 б.
22. Шайхзода М. Ғазал мулкининг султони. – Асарлар. Олти томлик, 4 том. – Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги алабиёт ва санъат нашриёти, 1972, 372-бет.
23. Қаюмов А. Алишер Навоий. Машҳур сиймолар ҳаёти. – Тошкент, “Камалак”, 1991. 176 б.
24. Ғаниева С. Алишер Навоий (ҳаёти ва ижоди). – Тошкент, Фан, 1068, 25-40-бетлар (148 б.)
25. Ҳайитметов А. Навоий лириаси. – Тошкент, Фан, 1960.; Навоий лирикаси. Тўлдирилган ва тузатилган иккинчи нашр. Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Н.Жумаҳўжа. – Тошкент, “O‘zbekiston”, 2015, 328 бет.
26. Абдуқодиров А. Амир Алишер Навоий (Ҳаёти ва ижоди). – Тошкент, 103-122-бетлар. 256 бет.